

FORSCHNER, Maximilian 1998. Marktpreis und Würde oder vom Adel der menschlichen Natur. In: Kößler, Henning (szerk.): *Die Würde des Menschen. Fünf Vorträge*. Erlangen. 33–39. o.

GROSSHARTH-MATICEK, Ronald 2010. Formen der Religiosität und ihre Auswirkungen auf Gesundheit und Kreativität. *Wege zum Menschen*, 62. évf. 4. sz. 313–331. o.

HERMS, Eilert 2004. Menschenwürde. *ZevKR*, 49. évf. 121–146. o.

HONECKER, Martin 2004. Kontroverse um die Menschenwürde. *EvTh*, 64. évf. 85–93. o.

KANT, Immanuel 1991. *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. Ford. Berényi Gábor. Gondolat, Budapest. 66–70. o.

KRIELE, Martin 2003. *Grundprobleme der Rechtsphilosophie*. Münster–Hamburg–London.

MÜNK, Hans J. 2007. Philosophisch-ethische Würdekonzepte in biblisch-theologischer Sicht. in: Scoralick, Ruth (szerk.): *Damit sie das Leben haben (Joh 10,10)*. FS Walter Kirschläger. Zürich. 221–245. o.

PANNENBERG, Wolfhart 1968. Der Mensch – ein Ebenbild Gottes? In: *Was ist der Mensch? Beiträge zu einer modernen Anthropologie*. Szerk. O. N. Piper, München. 27–41.

PANNENBERG, Wolfhart 1991. *Mi az ember? Korunk antropológiája a teológia fényében*. Ford. Boros István – Gáspár Csaba László – Váradi Mónika. 2. kiad. Egyházforum, Budapest–Luzern. 1998.

SCHULZE, Gerhard 1993. *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursociologie der Gegenwart*. 4. kiad. Frankfurt am Main.

Az úton levők közössége

■ KORÁNYI ANDRÁS

► Az egyház története során tudatában volt annak a feszültségnek, amely örök üdvösségre szóló elhívása, valamint e világi küldetése és változó életformája között alapvetően minden időben fennáll. Az ősi keresztény közösségi önmeghatározás, hogy az egyház *communio viatorum*, azaz úton levők közössége, éppen azt a fontos tapasztalatot fogalmazza meg, hogy ennek a vándorlásnak a földi történelemben egyszerre léteznek állandó és a kortól, az idősaktól függő, azzal kölcsönhatásban levő jellegzetességei. Az egyháztan mint teológiai önreflexió mindezt rendszerezett formában törekszik megragadni, az egyháztörténet ugyanakkor ehhez képest kritikai funkciót gyakorol kettős értelemben is: nem engedheti halálos merevségbe zárulni az egyházat e világi megvalósulásában, viszont lényegének szent titkait sem hagyhatja benne felszívódni. Evangélikus egyháztanításunk és önértelmezésünk mai aktualitásának vizsgálatában éppen ezért a bibliai és rendszeres teológiai megközelítés mellett hasznos, ha mindezt legalább néhány kiemelt szempont szerint a történetiség mérlegére is helyezzük.

Ha az evangélikus egyházi és teológiai önértelmezést akarjuk vizsgálni, mindenekelőtt néhány alapvonásra kell fordítanunk a figyelmünket. Reformátorainkra, illetve a reformáció évszázadára vonatkozóan mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy semmiképpen sem beszélhetünk kidolgozott, normatív evangélikus egyháztanról. Mindez nemcsak azért van így, mert a helyzet természeténél fogva sem Luthert, sem evangélikus hitvallási iratainkat nem egy önálló egyház létrehozására motiválta, még ha el is kell ismernünk, hogy a középkori egyház teológiai önértelmezéséhez és szervezetépítő hagyományaihoz képest lényegében kezdettől világosan megnyilvánultak a Luther nézeteiben tetten érhető összeegyeztethetlenségek. Itt mindenekelőtt a középkori egyház alapjait és struktúráját a 11–14. században kialakító és megszilárdító két jellegzetességre kell hivatkoznunk. Először is arra a meghatározottságra, hogy a középkori egyház reformja és kiépülése valójában kettős hatás alatt ment végbe. Egyrészt a szerzetesség által meghatározott pápáknak (VII. Gergely, II. Orbán) a szerzetesi reformok analógiájára megvalósított programjai ál-

tal, amelyben egyszerre érvényesült a „megregulázott” közösségi életforma és az apát személyére felépített vezetési modell, másrészt a teológus-jogász pápáknak (III. Ince, IX. Gergely, VIII. Bonifác) a központi hierarchiát megerősítő, primátusra törő ambíciói által. Luthernek oly mértékben más állt az érdeklődése középpontjában, hogy reformátori fellépésének első szakaszában alig találunk olyan írásokat, amelyeket elsődlegesen az egyház szervezete, hierarchiája ellen fogalmazott támadó iratnak tekinthetnénk. E téren kifejtett későbbi, éles kritikáját is inkább annak a számlájára írhatjuk, hogy az említett elvek mentén felépített középkori egyház alapjaiban nem volt összeegyeztethető megfogalmazott reformátori alapelveivel. Itt kell megemlítenünk azt a másik jellegzetességet is a középkori egyházzal kapcsolatban, amely az egyházat tekintette – a papságon és a szerzetességen keresztül – a „vallásosak közösségének” (*religiosi*), élesen megkülönböztetve magát a világiaktól (*seculares*). Az egyházhoz mint intézményhez – a „hivatásszerűen vallásosak” intézményéhez – hozzárendelt közvetítő funkció végül a hierarchiával összenőtt

monopolhelyzetet teremtett az üdvösség vonatkozásában: egyrészt minden üdvösséget munkáló „eszköz” csak az egyház közvetítésével érhető el, másrészt éppen ezen az alapon mindez az egyházon belüli merev hierarchiához is hozzá van kötve. Nem kell külön bizonygatni, hogy Luther – tudatosan vagy sem – már a 95 tételben is más alapokon állva szólalt meg.

A 16. században azért sem beszélhetünk evangélikus egyháztanról, mert a reformáció bevezetése korántsem történt azonos körülmények között. Elegendő itt csupán arra utalni, hogy német földön nem az egyházi hierarchia támogatásával történt a gyülekezetek és kisebb-nagyobb egyháztestek csatlakozása a reformációhoz, hanem éppen annak ellenében. A gyülekezet „primátusa” így tehát szinte természetesnek hat az *Ágostai hitvallás* megfogalmazásaiban: gyülekezeteink nagy egyetértésben ezt és ezt tanítják... Mindezt tovább árnyalja, hogy éppen fejedelemségekről vagy városokról beszélünk-e, de az is, hogy milyen egyházi rendtartást dolgoztak ki és vezettek be a különböző területeken. (A *cuius regio, eius religio* elvének érvényesülése ezt az állapotot lényegében csak maradandóvá tette.) És akkor még nem is említettük a német földön kívüli evangélikusságot, például az észak-európai államok uralkodók által levezényelt államegyházi reformációját. Ha ehhez magyarországi egyházi örökségünket is odasoroljuk, természetesen még összetettebb képet látunk. A Mohács utáni tartós politikai és társadalmi káosz, a folyamatosan változó térkép a három részre szakadás végleges kereteinek kialakulásáig, a reformáció áramlatainak gyakran egymással összefonódó megnyilvánulásai egyaránt óvatosságra intenek a tekintetben, hogy az egyháztan és az egyházszervezés terén általános következtetéseket vonjunk le a következetesen érvényesülő alapelvekről az egyes döntések vagy esetek alapján.

Miközben a római katolikus egyház a trentói zsinaton (1546–1563) még a középkori egyházhhoz viszonyítva is merevebb egyházi rend irányába haladva igyekezett az általa szükségesnek tartott reformok megfogalmazására és elindítására, a reformált egyházak és irányzatok sokasága ugyanakkor feltartóztathatatlanul távolodott egymástól. Az elmérgesedett felekezetközi, illetve felekezetbeli viszályok (gondoljunk csak a Melanchthon személyét ért támadásokra vagy a lutheri ortodoxia romboló belső konfliktusaira!), valamint a katolikus–protestáns ellentétek kiéleződése a politikai érdekeket mozgósítva végül ahhoz a gyilkos kontinentális háborúhoz vezetett, amelynek mindmáig jelentős hatása van nemcsak a kereszténység, a felekezeti és az egyházak európai – gyakran igen negatív – megítélésére, hanem ekkleziológiai önértelmezésünk kialakulására, eltéréseire is.

A harmincéves háború (1618–1648) nyomán az európai politika és szellemi élet iránya egyértelműen alternatívát keresett a korábbi vallásfelekezeti megosztottságból fakadó feszültségek feloldására. A középkori identitás alapját jelentő vallási hovatartozást végleg felváltja az állami és

nemzeti alapú meghatározottság, és ezzel az elszakadással párhuzamosan kiéleződik a kereszténységgel szembeni kritika is. A protestantizmus elmélyülő függése a felette protektorátust gyakorló világi felsőbbbségtől természetesen egyszerre jelentett támogatást, védelmet és szétaprózódást, amely konzerválta a különbözőségeket, és szorosan a világi politika uszályához kötötte a helyi egyháztesteket. A fokozódó külső kritika és a partikuláris egyházszervezeti mozgástér közegében született meg az a két meghatározó megújulási irányzat, amely közvetlenül érintette az egyháztan területét is: a pietizmus és a felvilágosodás.

Bár e két áramlatot egymástól elkülönítve szoktuk ismertetni az egyháztörténet tárgyalásakor, már a mindkettőnek egyaránt elkötelezett, jelentős szerepet játszó teológusok, tudós lelkészek és világiak is emlékeztetnek minket a bennük található rokon vonásokra. A 17. században kialakult szellemi-társadalmi környezetre adott válaszként mindkettőt jellemzi egyfelől az egyházzal mint (hierarchikus) szervezettel, intézménnyel kapcsolatos erős fenntartás, másfelől a merev dogmatizmussal szembeni ellenszenv. A katolicizmusnak természetesen mindkét területen sokkal mélyebb a tradicionális kötődése, ezért sokkal érzékenyebb és elutasítóbb is a kinyilvánított kritikával szemben. Ugyanakkor a protestantizmus megújítását célul kitűző pietizmus és felvilágosodás egyaránt elkötelezettje volt az alternatív, saját hagyományainak jobban megfelelő utak kiépítésének.

Az egyháztan összefüggésében a pietizmus természetes kiindulási pontja a gyülekezet, azon belül is természetesen a hitüket tudatosan vállalók és megélők közössége. Ennek a szemléletnek a következménye az eredendő gyanakvás mindennel szemben, ami pusztán a vallásosság formális-szervezeti felépítményének tűnik, mivel az autoritás mindenekelőtt nem külső keretből, hanem belső forrásból fakad. Habár ez az autoritás és a hozzá kapcsolódó igények olykor semmivel sem kisebbek, alapvetően nem kapcsolódnak a gyülekezetektől elvonakoztatott magasabb szervezeti felépítményhez, sőt gyakrabban mennek még a gyülekezetnél is kisebb egységek szintjére, és hoznak létre *ecclesiolákat az ecclesiában*.

A felvilágosodás tekintetében is tanúi lehetünk annak, hogy a kereszténység tekintélye inkább függ például annak morális tartalmától, társadalmi hasznosságától vagy történeti igazolhatóságától, mintsem hierarchikus szervezeti megjelenésének súlyától. Mivel a társadalmi rend alapja többé nem vallási-egyházi jellegű, ezért a hagyományos pozíciók megőrzésénél sokkal fontosabb célként jelenik meg a vallásos értékek megfogalmazása és átmenelése az új berendezkedés keretei közé – gondoljunk csak az emberi és polgári jogok megfogalmazására és deklarálására, amiben keresztény tudós emberek is gyakran vittek vezető szerepet. Ez érvényes a tudomány újraértelmezésére is, amelyben az igazság többé nem a külső – a középkorban mindenekelőtt egyházi – tekintély által kinyilvánít-

nított dogmatikus alapokon nyugodott, valójában mind ez inkább mellőzhető, sőt mellőzendő megítélés alá került.

A reformációra is nagy hatással volt egy másik jelentős átalakulás, amely már a késői középkorban is jelentkezett, de csak a későbbiekben vált meghatározóvá: az (európai) egyetemes egyház eszméjét szétfeszítő nemzeti egyházi törekvések kialakulása. Nyilvánvaló, hogy a katolicizmus ennek következtetésen igyekezett és igyekszik ma is ellenállni, ugyanakkor olyan egyháztörténelmi mozgalmak, mint az anglikánizmus, a huszitizmus, a gallikanizmus, a skandináv reformáció, de számos szempontból még a német reformáció is párhuzamba állítható azzal a változással, amely az e világi kormányzás terén is végbement. A nemzeti, illetve államegyházak egyháztani perspektívája számos ponton alapvetően tér el az egyetemesség igényével fellépő katolikus egyházfogalomtól. Az újkori, szuverenitással rendelkező államok világához igazodó vagy a nemzeti-kulturális identitás alapján álló egyházi újszerveződés olyan mély, egymástól többé-kevésbé eltérő nyomokat hagyott az egyes egyháztestek életében, amelyek nemritkán felülírták még a teológiai szempontokat is. Az elmúlt félezer év magyarországi és kárpát-medencei protestáns, s különösen is evangélikus történelmében, egyházképeben ennek igazolását minden erőfeszítés nélkül megtalálhatjuk.

Hazai egyháztörténetünk tükrében is jól látható, hogy a reformkori eszméktől a második világháború utáni néhány még relatíve szabad esztendőig milyen hatalmas mértékben változott meg a keresztény egyházfelekezeteknek nemcsak egymáshoz viszonyított külső jogállása, hanem – talán ezzel is összhangban – belső egyházképe is. Bár a polgári jogalkotás lépésről lépésre jelentősen csökkentette a katolikus-protestáns státus viszonylatában tátongó szakadékot, ez a világnézeti „semleges”, kívülről érkező támogatás mégsem töltötte el osztatlan örömmel a protestáns egyházakat. Miközben ugyanis az egyházak egyre inkább társadalmi szereplőkké váltak, s belső szervezetüket az új mozgástérből eredő körülményekhez fejleszthették, valójában olyan új elemekkel bővült ki az egyházi struktúra, amelyeknek részben vagy egészen hiányoztak a történelmi s ezzel együtt teológiai alapjai. Végső soron talán azt sem túlzás mondani, hogy ez a folyamat vezetett el a legutóbbi időkben ahhoz a gondolathoz, hogy egy vallásos közösség egyház volta vagy nem volta végső soron polgári kodifikációs kérdés.

Talán ezek után önmagában is nyilvánvaló, hogy az elmúlt ötszáz év alatt az egyháztan területére fokozatosan egyre nagyobb nyomással nehezedtek a külső meghatározó erők és körülmények. Tendenciájában olyan arányeltolódást figyelhetünk meg, amely a bibliai-teológiai egyháztan alapján álló egyházi önkép felől egyre inkább a külső körülményekhez való igazodás, teológiai lépéstartás kényszere felé haladtak. Ennek legdrámaibb korszakát éppen a

totalitárius ideológiák alapján álló terrordiktatúrák hozták el, amelyek igyekeztek a nyomást odáig fokozni, hogy az egyházak alakítsák ki a diktatúrák szereposztásában nekik meghatározott karaktert, s végül mindezt teológiailag is igyekezzenek alátámasztani. Ha a nemzetiszocialista vagy a kommunista rendszer nyomása alatt álló evangélikus egyházakat vizsgáljuk, lényegében mindenütt találkozunk azzal a végsőig kielezett kérdéssel, hogy miután az egyházat mindentől igyekeznek elszakítani, ami addigi teológiai és történelmi identitásához tartozott, végső soron nem szükségszerű-e ezt a – kikerülhetetlennek látszó – elszakítást úgy magunkra vállalni, hogy a minden elvesztése mélyén nekünk mégis megmaradó Istenre omolva egy gyökeresen megújult egyházi önértelmezést tudjunk felépíteni, amely egyaránt érinti Istenhez, a társadalomhoz és a világhoz, de a saját identitásunkhoz és pozícióinkhoz fűződő viszonyunk felülvizsgálatát is. Akár Bonhoeffernél, akár a hidegháború korszakának nyugati és keleti, evangélikus és nem evangélikus teológusainál találunk erre vonatkozó, olykor igen radikális gondolatokat. A diktatúrák megszűntével előállt új világhelyzetben ez a gondolat nemhogy idejélműttá, hanem talán még fontosabbá vált – hiszen nem kerülhetjük el mi sem a szembesülést azzal, hogy egyházi önértelmezésünknek a múlttal, a jövővel és a jellel is egyaránt és egyszerre kell szembenéznie.

Aktuális kérdések gyülekezeti feldolgozásra

1. Melyek evangélikus kereszténységünk legfontosabb értékei és hagyományai? Az összeállított lista alapján próbáljuk meg rangsorolni is őket!
2. Mely evangélikus egyháztörténelmi személyek képviseltek olyan értékeket, amelyeket a jövőre nézve is meg kellene őriznünk és valósítanunk egyházunkban?
3. Mely pontokon nehezíti és mely pontokon erősíti a magyarországi evangélikusság életét a nagyobb történelmi egyházak és a szabadegyházak közötti sajtós helyzete?
4. Milyen bibliai-teológiai értékek megvalósulását tartom fontosnak olyan kisebb közösségek életében, mint a gyülekezetem és a családom?

Ajánlott egyháztörténelmi forrásirodalom

- LUTHER Márton 2005. *Az egyház babiloni fogságáról*. Aeternitas.
 LUTHER Márton 2011. *Mi az evangélium?* In: *Luther Márton válogatott művei*. 5. köt. Luther Kiadó, Budapest. 265–274. o.
 SPENER, Jakob Philip 1993. *Pia desideria. Istenfélő kívánságok. Egy ébredés gyökerei*. Primo.
 BONHOEFFER, Dietrich 1997. *Szentek közössége*. Harmat, Budapest.
 ORDASS Lajos 1989. *A keresztfá tövében*. OLBK, Budapest.